

Suunnitelmataloudesta markkinatalouteen

DAN GRINDEA — HENRI J. VARTIAINEN¹

Historian käännekohta merkitsee jotain valtavaa ja mullistavaa, ei välttämättä täysin yllättävää mutta suuruudeltaan mykistävää. Tätä oli Ranskan vallankumous 1789 ja Venäjän vallankumous 1917 ja näin on nyt, kun vuodesta 1989 ilmoille purkautunut prosessi hajotti Itä-Euroopan kommunistisen imperiumin ja lopuksi koko Neuvostoliiton.

Kommunismien aikakausi jäi lyhyeksi feodalismien tai kapitalismien rinnalla. Tämä on seurausta siitä, että se ei syntynyt luonnollisen kehityksen tietä, vaan väkivaltaisesti. Kommunismien entiset alamaiset koettavat nyt löytää vähiten hankalan tien täysin keskitetystä yhteiskunnasta liberaaliseen, vapaiden markkinoiden talouteen.

Pohdimme tässä aikaisempien Itä-Euroopan ja Neuvostoliiton raunioille syntyneiden valtioiden siirtymisprosessia. On aihetta palauttaa mieliin nykyisen asiain tilan synnyn pääpiirteet.

1. Leninin totuudet

Jälkikäteen tiedämme, että Leninin päätös tuoda Marxin teoria ajan tasalle ja soveltaa sitä koko kapitalistiseen maailmaan («Imperialismi, kapitalismin korkein aste,» 1916) syntyi itse

¹ Professori Daniel Gridea on eläkkeellä Republic National Bank of New Yorkin pääekonomistin virasta ja on New Yorkin Romanianlais-amerikkalaisen kauppakamarin presidentti. Dosentti Henri J. Vartiainen toimii tutkijana Liiketaloustieteellisessä tutkimuslaitoksessa.

asiassa lyhyen ja poikkeuksellisen ajanjakson — tämän vuosisadan alkuvuosien ja sodan sekasorron analyysin — tuloksena. Leninin uskonkappaleet olivat seuraavat:

a) kapitalismi on kuolemassa ja vain odottaa vallankumouksen tuloa;

b) vallankumouksen ei tule alkaa teollistuneissa maissa, kuten Marx oli opettanut, vaan alikehittyneissä maissa, joissa kapitalismin kahleet ovat heikommat;

c) vallankumouksen etujoukkona on oleva proletariaattiluokka Kommunistisen Puolueen johdolla, jolloin luokan kokemuksen tai koulutuksen puutteella ei ole merkitystä.

Kun vallankumous niin sanotusti »tehtiin» historiallisten olojen siihen vääjäämättömästi pakottamatta, Leninin oli kehitettävä monenmoista kritiikkiä kapitalistista järjestelmää kohtaan. Tätä tehdessään hän joutui pystyttämään oman linnoituksensa ympärille mahtavan joukon barrikaadeja, jotka yhä vielä estävät siirtymistä markkinatalouteen.

Proletariaatin diktatuuri, jota esiteltiin demokratiana massoille, tulikin mitä ankarimmaksi henkilödiktatuuriksi. Sosialistinen omaisuus, jonka piti nyt langeta työläisille eksploitaation loppuessa, tuli valtion omaisuudeksi. Järjestelmä riisti työläisiä pahemmin kuin kapitalismi ja feodalismi yhdessä. Kilpailun korvasivat monopolit ja sellainen talouselämän keskusjohtoisuus, jota kapitalistinenkin monopolisti kauhistelisi. Järjestelmään ei mahtunut rahtuakaan yksilön vapautta.

Leninin kiire vallankumouksensa kanssa palattiin nopealla voitolla tsarismien sortuessa mo-

nista muistakin syistä, mutta pitemmällä tähtäyksellä se merkitsi turmiota — ei vain venäläisille vaan myös naapurikansoille Euroopassa ja Aasiassa. Ainoat »myönteiset» johtopäätökset, jos näin voidaan sanoa, olivat seuraavat:

a) Katastrofaaliset tulokset (vaikka 30- ja 40-luvuilta ei paljon tietoa ollutkaan) riittivät vieroittamaan länsimaat Leninin kokeiluista. Mikä olisikaan lopputulos, jos 1930-luvun laman aikana Venäjän vallankumous olisi vyyrinyt myös Länsi-Eurooppaan.

b) Itä-Euroopan satelliittimaiden talouksien täysi romahdus vei kaiken uskottavuuden kommunistisilta järjestelmiltä muualla maailmassa.

Gorbatshevillä oli oma roolinsa kommunistisen myytin hävittämisessä (mikä tuskin oli hänen tarkoituksensa alunperin). Avaintekijöitä romahduksessa olivat kuitenkin yhä uhmakkaammaksi käyvä toisinajattelu, kasvava passiivinen vastarinta sekä infrastruktuurin rapistuminen, jota viimeksimainittua sattuvasti on kuvaillut mm. puolalainen *Jan Winięcki* (1990).² Äänestä romahdusta on kuitenkin seurannut sitä paljon hiljaisempi neuvottomuus.

Poliittinen vapaus ja talouden muutokset entisissä kommunistisissa maissa näkyvät olevan suhteessa toisinajattelun lujuuteen ja laajuuteen. Siksi voitaisiin ajatella, että ylimenokausi toimivaan markkinatalouteen olisi Unkarissa lyhyempi kuin Bulgariassa, Puolassa lyhyempi kuin entisessä Neuvostoliitossa.

2. Vallanvaihdon vaikeudet

Asenteet ovat tärkeitä. Näissä maissa on paljon ihmisiä, joiden on taisteltava asemiansa puolesta. Todellinen siirtyminen vapaaseen markkinatalouteen pääsee toteutumaan vasta, kun kommunistinen ylärakenne todella poistetaan ja tilalle tulevat uudet ja uudistusmieliset ihmiset, joille ei ole hyötyä vanhojen valtakenteiden ja taloudellisten kollektiivien säilyttämisestä.

² *Winięcki, Jan* (1990): »Hur det hela började — orsaker till sovjetekonomiernas sammanbrott», *Ekonomisk Debatt* 6/1990.

Vertausta »kellojen kääntämisestä taakse-päin» käytetään usein mahdottomuuden osoituksena, vaikka sitä tässä juuri pitäisi tehdä, eli palauttaa esikommunistisen ajan poliittiset ja taloudelliset elinehdot. Ensin tarvitaan tietenkin ylimenokauden lainsäädännölliset puitteet. Esteet uudelle tielle pääsemiseksi eivät kuitenkaan ole poliittisia, taloudellisia tai teknisiä, vaan usein hyvin inhimillisiä. Lahjonta, raskas byrokraatia, vahva musta pörssi ja mafia ovat inhimillisiä tosiasioita *Adam Smithin* näkymättömän käden tiellä.

Seuraavista syistä ei ole mitenkään selvää, että vallanvaihto aikaisemmalta diktatuurilta dissidenteille sujuu mukavasti:

a) Toisinajattelijat ovat hajallaan. Osa työskentelee kommunistien kanssa, osan toisinajattelusta ovat kommunistit varanneet omaan käyttöönsä samalla kun he ovat säilyttäneet asemansa. Parlamentissa hyväksytyt muutokset hidastuvat, jos etuoikeuksiansa menetystä pelkäävät piirit toteuttavat muutoksia kovin innottomasti. Näin on paljolti asianlaita esimerkiksi Tsekkoslovakiassa.

b) Riskin ottamisen pelko on syvälle juurtunut ihmismielisiin, kun viiden vuosikymmenen ajan, ja Venäjällä seitsemänkymmenen vuoden, on totuttu nöyrästi noudattamaan ylempien viranomaisten käskyjä.

c) Silläkin on vaikutuksensa, että pitkän aikaa on nimenomaan torjuttu voitto tehokkuuden mittarina ja päinvastoin esitetty voitonhaluiset ihmiset halveksittavina yksilöinä. Tämä on estänyt liikemiesmäisen perinteen syntyistä. Pelkkä lupa toimia ei vielä takaa, että toimitaan. Odotetaan, että yhteiskunta toimisi.

d) Taloudellinen tieto on vielä vaillaista ja vääristynyttä, ja hintamekanismien sekä valuuttakurssien toiminta tempoilevaa. Hintasignaaleihin reagoidaan kovin lyhyellä aikajänteellä.

e) Suhtautuminen yksityisomaisuuteen on edelleen ristiriitaista ja varauksellista pitkän kieltoajan jälkeen.

f) Hallintoon ei luoteta reformien ajajana, eikä näyttöä vielä paljon ole. Myös motivoituneen työnteon malleja ja aloitteellisuutta puuttuu.

Tämä kaikki on perintönä sellaista rasiitetta,

että siirtyminen markkinatalouteen lyhyen ajan sisällä on tuskin mahdollista ilman laajaa teknistä ja rahoituksellista apua lännestä. Kotimaiset voimavarat eivät riitä privatisoinnin läpivientiin, eivätkä privatisoinnin kohteetkaan aina ole kovin haluttavia. Ei ole ihme, että ulkomaiset sijoittajat ovat hieman varovaisia pohtiessaan näitä maita sijoituskohteina. Ulospäin näkyy selvimmin vain hallitusten antama elintarvikeapu. Näemmehän, miten hitaasti asiat etenevät Itä-Saksassa, joka sentään isoveljensä ansiosta on monin verroin paremmassa asemassa kuin muut.

3. Tärkeät tavoitteet

Näistä ankeista lähtökohdista on joka tapauksessa päästävä irti ja liikkeelle. Voimme hahmotella markkinamatkan tärkeimmät tavoitteet:

a) Poliittinen demokratisointi pohjasta huippuun, vanha kaarti pois asemistaan ja tilalle taloudellisia ja sosiaalisia muutoksia ja haasteita säikkymätön sukupolvi;

b) Infrastruktuurin yksityistäminen ja tekeminen kannattavaksi tarkoituksenmukaisille investoinneille;

c) Pelisääntöjen luominen eli lainsäädännön ja muiden sääntöjen liberalisointi tai konstruointi seuraavilla aloilla: työläinsäädäntö, kauppatavat ja kirjanpidon periaatteet, pankki- ja rahoitusmarkkinat, pääomamarkkinat. Sekaisilakin markkinoilla syntyy koko ajan pääomia.

d) Valuutan vaihtokelpoisuus;

e) Uudet asenteet ja odotukset markkinataloutta kohtaan, jotta kansalaiset myös tekisivät työtä itsensä ja kansantalouden hyväksi.

Nämä päämäärät liittyvät kiinteästi toisiinsa. Monet kokeilut ovatkin tähän mennessä epäonnistuneet tai sortuneet siihen, että vain muutamia näistä on otettu päämääräksi tai korostettu. Toisaalta valuutan vaihtokelpoisuus onnistuu parhaiten, kun muut ehdot ovat jo täytetyt.

Olisikin syytä laatia jonkinlainen toimenpiteiden aikajärjestys. Ensimmäinen ongelma on, tulisiko privatisointi ja liberalisointi toteuttaa ensin? Ne ovatkin saman markkinatalouden eri

puolia. Hintojen vapauttaminen ei hyödytä, ellei jo ole laajaa yksityissektoria markkinoilla tuottamassa ja kilpailemassa. Jos se jo on, ei hintasäännöstelyyn olekaan enää syytä.

Muistakaamme, että näissä maissa lähes kaikki oli valtion omaisuutta aivan viime vuosiin saakka. Nyt on koetettava pitää kohtuullinen tasatahti yksityistämisen ja hintojen vapauttamisen kesken. Jos hintojen vapauttamista ei ole hyödyntämässä laaja yksityinen sektori, monopolit vain nostavat keinotekoisia hintojaan, ja lopuksi tarvitaan taas säännöstelyä. Hankalaksi käy toisaalta sekin, että lähdetään yksityistämään ennen kuin kuluttajain ostovoima luo tuotannolle menekin. Pian on edessä työttömyys. Joudutaan samoihin valintoihin kuin länsimaissa: inflaatio tai työttömyys. Sopivalla toimenpiteiden ajoituksella tätä ongelmaa voidaan lieventää.

4. Shokkihoitoa?

Jos shokkihoitoa katsotaan tarvittavan, olisi hinnat ja tuotanto saatava vapautetuiksi samanaikaisesti. Hyperinflaatio monissa Itä-Euroopan maissa oli seurausta siitä, että ei tohdittu lähteä riittävään vapauttamiseen. Vapauttaminen ilman kilpailua on monopolien vapautta.

Harvardin professori *Jeffrey Sachs* on kaa vaillut shokkihoidon kuuria entisille kommunistimaille. Puolassa tehtiin kokeilu puolisen vuotta sitten, mutta tulokset eivät olleet niin hyviä kuin odotettiin. Ehkä kaikkea ei saatu toteutetuksi oikeassa järjestyksessä, ehkä yhteiskuntapoliittisia muutoksen tarpeita aliarvioitiin.

Voimakkaat intressikeskukset vastustavat shokkihoitoa. Monet uusistakin johtajista ovat tottuneet kovan komennon aikaan ja säättävät kovia toimia, jotka eivät enää nykyaikaan sovellu. Muutamista yksityisistä esimerkeistä huolimatta yleinen mielipide suhtautuu vielä epäilevästi yrittämisen riskiin, yksityisomistamiseen ja voittoon. Myöskään hallituksiin ei vielä luoteta siinä määrin kuin — kaikesta huolimatta — esimerkiksi Skandinaviassa. Hallitukset eivät aikaisemmin hakeneet valtakirjaansa kansalaisilta, ja vie aikansa ennen kuin nii-

den uskottavuus taloudellisissa asioissa kasvaa tyydyttävälle tasolle.

Hankalaa on se, että hintoja joudutaan vapauttamaan tilanteessa, jossa niihin ei pääse vaikuttamaan vielä lähes olematon kilpailu vaan valtion yritykset. Monopoli on monopoli, olkoon valtion tai yksityinen. Valuuttapula estää ulkomaisen kilpailun. Tarkoituksena tietenkin on, että erittäin korkealle singahtaneet hinnat tulevat vähitellen alaspäin kysynnän ja tarjonnan lakien myötä. Prosessi vain on kovin hidas. Sodanjälkeisessä Länsi-Saksassakin markkinatalouden luominen vei muutamia vuosia, vaikka Marshall-apu ja vahva entinen perinne olivatkin vauhdin antajina. Niinpä yksityistämistä, joka luo uudestaan työpaikkoja, sekä hintojen vapauttamista on ajettava yhtä aikaa ja sopivana kokonaisuutena.

Shokkihoito ei kuitenkaan sovi käyttöön kauttaaltaan. Entisissä kommunistimaissa on massiivinen ja tehoton valtion omistama pääomatavarain ja kulutustavarain tuotanto. Ei suuryrityksiä voi hetkessä yksityistää. Sen sijaan kulutustavaroita tuottavat yritykset voitaisiin heti yksityistää, jotta ne toimisivat tienäyttäjinä kilpailulliseen ympäristöön.

Vaikeita valintoja on lykätty puhumalla paljon suurten teollisuuskompleksien yksityistämisestä. Poliittisten paineiden tyyntymiseksi on esitetty suunnitelmia osakeanneiksi, ensin omia ja sitten ulkomaalaisia varten. Ongelmana on oikean hinnan löytyminen.

Olisiko osakkeita jaettava ilmaiseksi yritysten työntekijöille? Usein on ilmaisjaosta seurauksena vääristymiä ja vastuuttomuutta, kuten on hyvin huomattu muuallakin kuin entisissä kommunistimaissa. (Toisaalta monet näistä yrityksistä ovat länsimaisten standardien mukaan konkurssikypsiä, joten arvottoman jakaminen ilmaiseksi ei ole järin vahingollistakaan.) Ongelmia tulee, jos työntekijät haluavat varmuuden vuoksi myydä heti pois osakkeensa, sillä tämä panee orastavat pääomamarkkinat kovalle koetukselle eikä rohkaise ulkomaisia sijoittajia. Sitäpaitsi länsimaissa on kokemuksesta opittu suhtautumaan varauksella työntekijöiden omistamiin yrityksiin, joten tämä ei olisi omiaan houkuttelemaan maahan ulkomaista pääomaa.

Makrotaloudelliseksi ongelmaksi jää edelleen rahan suuri määrä kysyntään verrattuna — ylijäämä täytyisi voida imeä rahajärjestelmään, jotta se ei orpona kuljeksisi inflaatiota ruokkimassa.

5. Mini- ja maksiohjelmat

Entä jos laatisimme yksityistämisen mini- ja maksiohjelmat. Edellistä sovellettaisiin maatalouteen, palveluelinkeinoihin sekä kulutustavaroitten tuotantoon ja siihen liittyisi kaksi muuta ohjelmaa:

a) *Työvoiman* siirtyminen suurista valtion yrityksistä pienempiin yksityisiin yrityksiin ja muutto vastavirtaan eli kaupungeista maalle, mikä lieventäisi työttömyyden ongelmia. Täyden omistusoikeuden palautus maatalouteen lisäisi merkittävästi vetoa maaseudulle; tätä suuntausta voitaisiin edistää asumistuella, muuttoavustuksilla, tarpeellisten palvelujen kehittämisellä jne. Puolassa yksityiset yritykset saattoivat työllistää kolmanneksen niistä miljoonasta työntekijästä, jotka joutuivat työttömiksi valtion yrityksistä.

b) Liian *likviditeetin* talteenkeruu ja näiden varojen käyttö *mini-yksityistämisen* toteuttamiseen. Tässä hallituksen on tärkeää säilyttää luottamus eikä kerätä ostovoimaa sisään vain inflaatiolla, näennäisten rahauudistusten kautta tai suorastaan takavarikoinnilla. Se veisi kansalaisten luottamuksen, jota uudet järjestelmät nimenomaan tarvitsevat toimiakseen.

Onhan muitakin tapoja sitoa likviditeettiä: näitä ovat huutokaupat ja hyväntekeväisyyskaupat, joita suomalaiset muistavat sodanjälkeisiltä ajoilta, edulliset säästötilit, obligaatiot eri tarkoituksiin kuten veronmaksuun tai asuntojonoon tai yksinkertaisesti rahareformi siten, että vain osa vaihdetaan heti ja loput — jos kaikkeakaan — erilaisia velkasitoumuksia vastaan. Likviditeettiä sidotaan ja reformien kustannuksia tasataan ajassa.

6. Suuret yritykset

Maksi-yksityistäminen koskee suuria valtion

yrietyksiä ja sisältää monenlaisia toimia: täysin vanhentuneet tuotantolaitokset on armottomasti hylättävä, suuret konsernit on jaettava kymmeneen tai satoihinkin yksiköihin, joiden osakkeet saattavat olla houkuttelevia sekä kotimaisille että ulkomaisille sijoittajille. On perustettava erityinen yksityistämisrahasto, joka toimii siltanä prospektiivisten yrittäjien, rahoittajien ja yritysten kesken vaikkapa samaan tapaan kuin MBO-kauppoja rahoitetaan länsimaissa. Rahasto ottaisi vastaan ulkomaisia pääomia, joita tähän yksityistämiseen tarvitaan.

7. Yksityistämistä varten rahasto

Yksityistämisrahasto voisi etsiä varoja eri lähteistä, joita osakkeiden myynnin ohella olisi-
vat:

a) eläkejärjestelmien vastuuvarat, joista voidaan kehittää jälkimarkkinoille tai lainojen vakuuksiksi sopivia instrumentteja;

b) rahoitusmarkkinoilla kelluvat väliaikaiset ylijäämät, joita syntyy pankeissa, säästö- ja vakuutusjärjestelmissä tai ulkomaan operaatioissa. Myös kehitysmaalainoja voidaan myydä pois alennuksella;

c) julkisen sektorin ylijäämät, kun sotilasy-
m. menoissa syntyy säästöjä tai menoja jäädytetään;

d) huutokauppatulot myydessä sotakalustoa, romutettavia tehtaita jne.

e) ulkomaisia lähteitä, joille voidaan tarjota kohtuullisen hyviä ehtoja koron, verotuksen, voittojen kotiuttamisen, valuuttakurssien tai juoksuaikojen suhteen.

Maksiprivatisaatioissa on tärkeää saada pankkijärjestelmään sellaista tehokkuutta, että pääomat ohjautuisivat kannattaviin tarkoituksiin eikä konkurssikypsiin yrityksiin. Rahasta on todella tehtävä niukkuustavara siten, että keskuspankki lopettaa setelirahoituksen. Luottoriskianalyysi olisi seuraava opittava asia. Riippumatonta, länsimaisten keskuspankkien tapaan toimivaa ja tehtäviensä puolesta rajattua keskuspankkia tarvitaan. Kaikella tällä saataisiin rahamarkkinoille sellaista toimintakykyä, joka lisäisi ulkomaisten investoijien halukkuutta tulla mukaan.

Valuutan pikainen konvertoitavuus on olemainen asia, mutta siihen ei päästä jollei näitä edeltäviä askelia ole otettu. Kaikki kunnia valuuttahuutokaupoille, jotka imevät markkinoilta pois ylijäämiä, lisäävät ulkomaisten silmissä luotettavuutta ja vähentävät mafian ylläpitämän mustan pörssin painoarvoa. Huutokauppa ei kuitenkaan korvaa vakituisia valuuttamarkkinoita ja pysyvää vaihtokelpoisuutta. Huutokauppa on taloudelliselta merkitykseltään marginaalinen, ja se voi helposti synnyttää pelkoja inflaation kiihtymisestä.

Mini- ja maksiyksityistämisten täytyy tukea toinen toistaan. Niistä on rakennettavissa kompromissiohjelma, jota tukevat kotimaan demokraattiset elementit ja ulkomaiset sijoittajat. Vähitellen syntyy kansainvälisiä järjestöjä varten listaus asioista, joilla arvioidaan maariskiä, talouden suorituskykyä ja luottokelpoisuutta.

8. Pelisäännöt ensimmäisenä

Edellä esitetyn mukaisesti kehitys markkinatalouteen voitaisiin jakaa kolmeen vaiheeseen.

Ensimmäinen jakso vaatisi tuskin puolta vuotta enempää. Siinä rakennetaan talouden tietojärjestelmät ja laaditaan strategiat: mitä ja miten yksityistetään, suljetaanko teollisuusyritys vai jatkaako se; mitkä muodot (toimilupaa, liisuus, yhteisyrittäminen tms.) sopivat ulkomaisille investoinneille. Samaa aikaa on tilasto- ja kirjanpitojärjestelmät saatava muutetuiksi länsimaisia standardeja vastaaviksi. Normit on saatava pian julki; niiden käytäntöön vakiintuminen vie pitemmän aikaa.

9. Take-off sisäisellä rahoituksella

Toinen vaihe on tärkeämpi ja vaatii aikansa. Se voidaan jakaa kahteen osaan, joista ensimmäisessä olisi sisältöä puoleksitoista tai tuskin enemmän kuin kahdeksi vuodeksi. Tähän osaan kuuluu täysi yksityisomistus maataloudessa, kaupassa ja yleensä palveluissa. Samalla

olisi kehitettävä talouspolitiikan välineitä: luottoja, verotusta, pienyrityttöjen rohkaisua, vakuutusmarkkinoita ym. Valtion budjetin rakenne on uudistettava, jotta siinä voitaisiin ottaa huomioon yksityistäminen ja hintaliberalisoinnin vaatimukset sekä päästäisiin vähitellen tuplalkkioiden purkamisen tielle.

Rahamarkkinoiden reformissa annettaisiin keskuspankille valtuudet muotoilla raha- ja korkopolitiikka sekä ulkomaiselle pääomalle sopiva valuuttapolitiikka (tavarakaupan maksutavat, voittojen ja pääomien kotiuttamismahdollisuudet, turistivaluutta). Tähtäimessä on päätyä vähitellen siihen tilaan, mihin Maailmanpankki on pyrkinyt eriasteisten kehitysmaiden osalta: tarjota yksityisille sijoittajille hyviä mahdollisuuksia, jotta julkisen apurahoituksen taakka kevenisi. Onhan monilla valtioilla ollut vastaavia monikurssijärjestelmiä tai ainakin eri kurssit finanssi- ja tavaratransaktioille. Olojen vakiintuessa tällaisen tarve vähenee. Vahvoja kiihokkeita, joustavaa korko- ja maturiteettirakennetta tarvitaan kotimaassakin rahavarannon ylijäämien sitomiseksi. Jo »palkka pankkiin» -järjestelmä kesyttää rahamarkkinoita.

Liikenteen infrastruktuuri on yksityistettävä erityisesti tavarankuljetuksissa, jotta ainakin tällainen kaupaneste poistuisi tuottajan ja kuluttajan väliltä.

Valuuttatransaktiot on liberalisoitava, jotta täyttä konvertoitavuutta odoteltaessa ulkomaankauppaa käyvät yritykset tai yhteisyritykset voivat maksaa palkkoja osin valuutoissa tai ostaa haluamiaan panoksia länsivaluutalla.

Kun maata riittää ja lainsäädäntö on vielä hajanaista, on varaa luoda kokeilumielessä vapaan tuotannon ja vapaakaupan alueita. Jos fisikaalisia kiihokkeita tarvitaan, voidaan myöntää halpakorkoisia ja pitkäaikaisia kehitysluottoja vapaavuosiin. Koko tullilainsäädäntö ja käytäntö on uudistettava modernin ajattelun, ei kauppaa estävän byrokratian pohjalta. On vanha Maailmanpankin esiintuoma totuus, että vientitullit kuuluvat kehitysmaiden takapajulaan.

Uusi työmarkkinalainsäädäntö luotakoon länsimaiseen malliin: minimipalkka ja sen tarkistaminen inflaation mukaan; eläkkeet, työt-

tömyys- ja sairauskorvaukset sekä muut sosiaaliedut ja riitojen ratkaisumenetelmät kollektiivisen neuvottelun tieltä.

Demokratiaa tulee rohkaista, jotta ihmisillä todella olisi osallistumisen ja uuden elämänsäällön tunne.

Tässä vaiheessa on tarkoituksena saada maan sisäiset varat pankkijärjestelmän kautta mukaan siten, että kansalaiset hyväksyvät nämä tavat aktivoida »patjanalusvarat» kansantalouden käyttöön.

10. Rahaa ja esikuvia ulkoa

Toisen vaiheen toisen osan aikataulu yltyisi pariin vuoteen. Pääelementti olisi lopullinen maksu-yksityistäminen, johon liittyen suosittaisiin yksityisten ja ulkomaisten pankkien ja vakuutusyhtiöiden perustamista. Niille sallitaan kiihokkeita kilpailuun organisaation ja markkinoinnin tehokkuudessa, millä on piristäviä esikuvavaikutuksia. Ulkomaisten sijoittajien huomio saadaan vähitellen kiinnittämään kunkin alueen kilpailuvaltteihin, joita voivat olla sijainti, luonnonvarat ja kustannuksiltaan halpa koulutettu työvoima.

Pääomamarkkinoita, pörssiä ja siihen liittyvää välitysverkostoa kehitetään. Pian markkinoille alkaa tulla suuryritysten osakkeita, valtion obligaatioita, pankkien erilaisia velkakirjoja, kuntatodistuksia jne. Kokeilun varaa on paljon, eikä niissä menetetä mitään: hyvät paperit menevät kaupaksi markkinaehdoin ja pörssikäytäntö, markkinahinnan määräytyminen vakiintuu. Ellei ole pörssiä, ei synny pörssi-arvojakaan.

Kilpailua tehostetaan vapauttamalla kaikki hinnat ja sallimalla ulkomainen kilpailu inflaation hillitsemiseksi, jolloin kotimaisten ja ulkomaisten tuotteiden hinnatkin lähenevät toisiaan. Myös yksityisille ulkomaankauppajärjestöille on taattava toimintavapaus viennin edistämiseksi. On muistettava, että vientiponnistuksissa ja ulkomaisessa markkinoinnissa lähdetään nollapisteestä.

Kiihokkeita tarvitaan myös säästämiseksi, jossa on tarjottava inflaatiota korkeampi korko reaalityoton takaamiseksi.

11. Markkinaoraat vahvistuvat

Jos nämä kaksi vaihetta jotenkin onnistuvat, voisi kolmas vaihe olla noin vuoden mittainen. Sen aikana nähtäisiin hentojen markkinaoraiden vahvistuvan ja vakiintuvan. Reaalikasvua ja tuottavuuden nousua olisi havaittavissa, työvoiman huomattaisiin mukautuvan tarjonnan ja kysynnän tilanteeseen. Alkaisi löytyä kilpailukykyä, työllisyyttä ja elintason nousua.

Asioiden havainnointia ja yleisen keskustelutason kohottamista varten jonkinlainen *talousneuvosto* voisi olla tarpeen uudistuneen hallinnon tueksi. Kuitenkin pitäisi estää byrokraattien tuleminen mukaan taloudelliseen toimintaan.

Parantuvat näkymät tuovat mukanaan pääomavirtoja ulkomailta, ja tämä auttaa uusia markkinatalouksia vähitellen kasvamaan osaksi työnjaon maailmantaloutta. Vanhat kauppakanavat löytyvät uudelleen ja yhteyksiä solmitaan, mielenkiinto EY:n jäsenyyttä ja muita taloudellisen yhteistyön kansainvälisiä organisaatioita kohtaan kasvaa. Status ulkomaisilla pääomamarkkinoilla nousee, valuutan vaihdettavuudelle syntyy uskottavaa pohjaa. Menestys edellyttää etenemistä monella ladulla: kasvu, tuottavuus, inflaatio, korkokanta, kilpailukyky, vaihtotase ja maksuvalmius pitäisi saada mukavaksi yhdistelmäksi. Ei tämä ole täysin mahdotonta, jos päästään onnelliseen nousukierteseen: hyvä suorituskyky, ulkomaisia investointeja, niiden avulla työllisyyttä, siitä ostovoimaa ja kysyntää, tuottavuudella kilpailukykyä jne. Mutta yhtä hyvin voi kulkutienä vielä pitkään olla alhainen *vicious circle*, jos taloutta ei uskalleta lähteä kehittämään tai muutosvastarinta sen estää.

Selvyyden vuoksi tässä erotettiin toisistaan kolme vaihetta. Todellisuudessa ne esiintyvät sekä peräkkäin että päällekkäin. Yhteensä ylimenokausi voisi viedä kolmesta neljään vuotta, mutta jos toimiin tartutaan tehokkaasti ja demokraattisesti ilman mafian monopolistisia elkeitä, tuloksia alkaa olla nähtävillä jo toisen vuoden aikana. On kuitenkin muistettava, että tämä on vasta alkua. Pääomakannan, teknologian ja infrastruktuurin tasapainoinen kehittäminen vaatii aikaa, joten länsimaisten standar-

dien mukaan toimiva markkinatalous ja hyvinvointiyhteiskunta ottaa syntyäkseen 10—20 vuotta.

Kaikki maat ovat nyt eri asteisesti markkinatiellä. Jotkut ovat vasta lähdössä, toiset jo ensimmäisen kautensa lopussa, joskus kehitys on ollut odottamattoman hidasta muutosvastarinnan ja väärin toteuttajien vuoksi. Tärkeää on koettaa säilyttää jonkinlainen looginen järjestys. Ulkomaiset sijoittajat ainakin haluavat tietää, missä kehitysvaiheessa maan talous on, voidakseen päättää, tehdäänkö sijoituksia vai annetaanko avustuksia.

Itä-Euroopan hallitut ja hallitsemattomat tapahtumat antavat leimansa myös nykyiseen suhdannekehitykseen. Länsimaissa on nähty kasvun hidastumista, työttömyyden nousua, investointien romahtamista, konkurssveja ja pankkien uskomattomia tappioita. Onko vain sattuma, että nämä ikävät trendit korostuivat samaan aikaan kun Neuvostoimperiumi hajosi? Kysynnän laskua tuli ainakin liennytyksestä ja sotateollisuuden vähenemisestä, mikä on kaikkialla lisännyt protektionismin paineita. Kylmän sodan aikana länsimaiden keskinäinen taloudellinen lojaalisuus oli korkealla; liennytyksen kaudella pinnalle pääsevät entistä helpommin USA:n, Japanin, Saksan, Ranskan ja muiden pienetkin erimielisyydet, joita aikaisempi yhteinen vihollisuus jätti varjoon. Nyt olisi kuitenkin ilmassa paljon myönteisiä haasteita ja kysyntätekiä, joista Neuvostoimperiumin jäännösten kuntoonsaattaminen markkinatalouden pohjalle ei ole vähäisimpiä.

On selvää, että tässä kaavailut talouspoliittiset toimet eivät sinänsä johda suotuisaan tulokseen, jos ne eivät ammenna voimaansa suuresta lähteestä: inhimillisestä motivaatiosta ja luovuudesta. Työtä, maata ja fyysisistä pääomaa on noissa maissa ollut käytettävissä, mutta tärkein tuotannontekijä eli inhimilliset resurssit — kutsuttakoon niitä luovuudeksi, yrittäjyydeksi, ahneudeksi työlle, sisukkuudeksi jne. — ovat olleet täysin käyttämättöminä. Kansalaisten taloudellinen kasvatus pitäisi aloittaa uudelleen ja heti, mieluiten jo kouluissa, sillä vuosikymmenien aivopesu, vaikka sitä ei olisi sellaiseenaan uskottu, on kuitenkin jättänyt jälkeensä kieroutuneita asenteita ja moraalisia tyhjiöitä.

On uskottavan hallituksen ja kyvykkäiden virkamiesten tehtävä saada uudet ja aidot demokratian ja yrittäjyyden asenteet juurtumaan.

Henkisen kasvupohjan paraneminen nopeuttaa myös taloudellista kehitystä.